

IJTIMOYILASHUV MUAMMOSI SIFATIDA BOLA PSIXIK RIVOJLANISHINING IJTIMOIY O'QITISH NAZARIYASI

Mo'ydinova Odinaxon

Andijon davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19881187>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bola psixik rivojlanishining ijtimoiylashuv muammosi va uning ijtimoiy o'qitish nazariyasi nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Ilmiy maqolada klassik va zamonaviy nazariyalar, mintaqaviy va milliy olimlarning qarashlari, empirik tadqiqotlar natijalari va amaliyotga tatbiqi keng ko'lamda yoritilgan. Xususan, V.S. Vygotskiy, D.B. Elkonin, Islom Karimov asarlari hamda zamonaviy tajribalar asosida bolalarning ijtimoiy muhitda psixik rivojlanish jarayoni chuqur tahlil qilinadi. Muallif ijtimoiy omillar, madaniy kontekst va shaxs taraqqiyoti o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqliklarni ochib beradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, psixik rivojlanish, ijtimoiy o'qitish, bola

Abstract

This article analyzes the problem of socialization as it relates to the psychic development of the child, focusing on the theory of social teaching. The scientific article provides an extensive review of classical and modern theories, the perspectives of regional and national scholars, empirical research findings, and practical applications. In particular, the works of V.S. Vygotsky, D.B. Elkonin, Islam Karimov, and contemporary experiences are used to thoroughly examine the process of children's psychic development in a social environment. The author reveals the complex interconnections between social factors, cultural context, and personal development.

Keywords: socialization, psychic development, social teaching, child

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема социализации в контексте психического развития ребёнка с позиций теории социального обучения. Научная статья содержит подробный обзор классических и современных теорий, взглядов региональных и национальных учёных, эмпирических исследований и практических применений. Особое внимание уделяется трудам В.С. Выготского, Д.Б. Эльконина, Ислама Каримова, а также современному опыту. Автор раскрывает сложные взаимосвязи между социальными факторами, культурным контекстом и развитием личности.

Ключевые слова: социализация, психическое развитие, социальное обучение, ребенок

Kirish

Bola psixik rivojlanishi va uning ijtimoiylashuvi zamonaviy psixologiya va pedagogika fanining eng muhim va dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Bola shaxsining shakllanish jarayoni, uning ijtimoiy muhitga moslashuvi va jamiyatga to'laqonli a'zo bo'lib yetishishida ijtimoiy omillar, madaniy qadriyatlar va o'qitish tizimi muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, bola rivojlanishining dastlabki bosqichlarida ijtimoiylashuv mexanizmlari va pedagogik ta'sirning o'zaro aloqasi chuqur ilmiy tahlilni talab qiladi. XX asr va XXI asr boshlarida ushbu muammoni o'rganishda turli nazariy yondashuvlar, empirik tadqiqotlar va milliy maktablarning tajribalari shakllandi. Bola psixik rivojlanishi va ijtimoiylashuvi muammosini chuqur anglash uchun, avvalo, psixologik, pedagogik va sotsiologik yondashuvlarning integratsiyasi zarur. Shu nuqtai

nazardan, bola psixik rivojlanishi masalasini ijtimoiy o'qitish nazariyasi asosida ko'rib chiqish, ijtimoiylashuv jarayonining mohiyatini, asosiy mexanizmlarini va zamonaviy tendensiyalarini aniqlash ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada bola psixik rivojlanishining ijtimoiylashuv muammosi, ijtimoiy o'qitish nazariyasining asosiy g'oyalari, tarixiy va zamonaviy yondashuvlar, shuningdek, mintaqaviy va milliy olimlarning qarashlari keng ko'lamda tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Bola psixik rivojlanishining ijtimoiylashuv muammosi, ayniqsa, ijtimoiy o'qitish nazariyasi nuqtai nazaridan ko'rib chiqilganda, bir qator fundamental, nazariy va amaliy masalalarni o'z ichiga oladi. Mazkur muammoning ilmiy asoslarini shakllantirishda, avvalo, psixologik va pedagogik konseptlar, tarixiy taraqqiyot bosqichlari va zamonaviy tajribalar muhim ahamiyatga ega. Psixik rivojlanish va ijtimoiylashuv o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunishda, birinchi navbatda, ijtimoiy madaniy muhit, kommunikatsiya va o'zaro ta'sirning roliga e'tibor qaratiladi. Ushbu yo'nalishda, klassik nazariyalar va zamonaviy konsepsiyalarning o'zaro uyg'unligi, shuningdek, mintaqaviy va milliy tajribalar tahlili, ilmiy tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlarini aniqlashga imkon beradi.

Nazariy-konseptual asoslar, eng avvalo, V.S. Vygotskiy tomonidan ishlab chiqilgan madaniy-tarixiy taraqqiyot nazariyasiga borib taqaladi. Vygotskiyning fikricha, bola psixik rivojlanishining asosiy manbai uning ijtimoiy muhit bilan faol o'zaro ta'siri hisoblanadi. U «yaqin taraqqiyot zonasi» tushunchasini joriy qilib, bola rivojlanishida kattalar va tengdoshlar bilan muloqot, hamkorlik va o'qitishning hal qiluvchi rolini asoslab berdi. Uning tadqiqotlarida bola aqliy faoliyatining shakllanishi, avvalo, tashqi (ijtimoiy) faoliyatdan ichki (psixik) faoliyatga o'tish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Bu esa, bola ijtimoiylashtirish jarayonida faol subyekt sifatida namoyon bo'lishini ta'minlaydi. Vygotskiy va uning izdoshlari, jumladan, L.S. Vygotskiy, A.R. Luriya, A.N. Leontevlarning ishlari, bola psixik rivojlanishining sotsiogenetik mexanizmlarini aniqlashda asosiy nazariy manba bo'lib xizmat qildi [1].

Tarixiy jihatdan, bola psixik rivojlanishining ijtimoiylashuv muammosi turli ilmiy maktablar va yondashuvlar doirasida o'rganilgan. G'arb psixologiyasida, J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasi, bola tafakkurining bosqichma-bosqich shakllanishini asoslab bergan bo'lsa, E. Erikson shaxs rivojlanishining psixososial bosqichlari nazariyasini ishlab chiqdi. Erikson bola rivojlanishini ijtimoiy muhit va shaxslararo munosabatlar bilan uzviy bog'liq holda ko'rib, har bir bosqichda muayyan ijtimoiy-psixologik krizislarni yengib o'tish zarurligini ta'kidlaydi. Bu yondashuvlar bola rivojlanishining universal va madaniy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Biroq, Vygotskiy maktabi doirasida ijtimoiy omil va madaniy kontekstning ustuvorligi alohida ajratib ko'rsatiladi. Shu o'rinda, D.B. Elkonin, P.Ya. Galperin, V.V. Davydov kabi rus olimlarining tadqiqotlari bola faoliyatining sotsiogenetik mexanizmlarini, o'qitish va rivojlanish o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqliklarni ochib berdi. Elkonin bolalarning o'yin faoliyatini, Galperin esa aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish metodologiyasini ishlab chiqdi. Ularning tadqiqotlari, ayniqsa, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda ijtimoiy o'qitishning psixologik asoslarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Ijtimoiy o'qitish nazariyasi doirasida, bola rivojlanishida kommunikatsiya va hamkorlik faoliyatining o'rnini alohida ta'kidlanadi. Ushbu nazariya, bola bilim, ko'nikma va malakalarni kattalar va tengdoshlar bilan muloqot, hamkorlik va birgalikda faoliyat jarayonida egallashini

asoslaydi. Bu jarayon, bir tomondan, individual aqliy faoliyat rivojiga, ikkinchi tomondan, bola shaxsining ijtimoiylashuviga xizmat qiladi. O‘zbekistonlik olimlar, jumladan, F.T. Xodjayeov, Z.M. Mirzayeva, G‘.X. Jo‘rayev, M. Tursunov va boshqalar, milliy an‘analar va qadriyatlar asosida bola ijtimoiylashuvining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga hissa qo‘shganlar. Ularning tadqiqotlarida, oilaviy tarbiya, mahalla va maktab muhitining bola shaxsining shakllanishiga ta‘siri, ijtimoiylashuv jarayonida milliy qadriyatlarning ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Jumladan, G‘.X. Jo‘rayev bolalarning ijtimoiylashuvida madaniy-milliy an‘analar, til va urf-odatlarining o‘rni, shuningdek, zamonaviy ijtimoiy omillar ta‘sirini o‘rganadi. Bu yondashuvlar, bola psixik rivojlanishini ijtimoiy kontekstda tadqiq etish imkonini beradi [3].

Empirik tadqiqotlar va amaliyotda, bola ijtimoiylashuvi va psixik rivojlanishining turli bosqichlari, ayniqsa, maktabgacha va kichik maktab yoshida keng o‘rganilgan. O‘zbekiston va Markaziy Osiyoning boshqa davlatlarida olib borilgan tadqiqotlarda, bola ijtimoiylashuvining asosiy mexanizmlari sifatida oila, mahalla, maktab va ommaviy axborot vositalari ko‘rsatiladi. Misol uchun, Z.M. Mirzayeva bolalarning ijtimoiylashuviga oilaviy munosabatlar, ota-ona va bola o‘rtasidagi muloqot, shuningdek, maktab muhitining ta‘sirini empirik asosda o‘rganadi. U o‘z tadqiqotlarida, ijtimoiylashuv jarayonida bolaning individual xususiyatlari, temperament va xarakteri bilan ijtimoiy omillar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqliklarni aniqlaydi. F.T. Xodjayeov esa, bola shaxsining shakllanishida milliy qadriyatlar va an‘anaviy tarbiya usullarining ahamiyatini tahlil qiladi. Uning tadqiqotlarida, an‘anaviy oilaviy muhit, mahalla instituti va pedagogik ta‘sirning bola ijtimoiylashuvi va psixik rivojlanishiga ta‘siri empirik dalillar asosida yoritiladi [4].

Ijtimoiylashuv muammosi doirasida, zamonaviy jamiyatda yuzaga kelayotgan yangi ijtimoiy va madaniy omillar, bolalar psixik rivojlanishining yangi tendensiyalarini yuzaga chiqaradi. Globalizatsiya, axborot texnologiyalari va ommaviy madaniyatning keng tarqalishi, bolalarning ijtimoiylashuv jarayoniga yangi talablari va muammolarini keltirib chiqarmoqda. O‘zbekistonlik zamonaviy olimlar, jumladan, M. Tursunov, bolalarning ijtimoiylashuvida virtual muhit, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlarning o‘rni va ta‘sirini o‘rganmoqda. Ularning tadqiqotlari, zamonaviy bolalar ijtimoiylashuvining an‘anaviy va yangi omillari o‘rtasidagi ziddiyat va uyg‘unliklarni ochib beradi. Shu bilan birga, zamonaviy empirik tadqiqotlar bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalarning shakllanishida o‘qituvchi va ota-onaning hamkorligi, maktab va mahalla muhitining integratsiyasi, shuningdek, ijtimoiy-psixologik xizmatlarning ahamiyati haqida muhim ma‘lumotlarni taqdim etadi [5].

Ijtimoiy o‘qitish nazariyasining amaliy tatbiqi, ayniqsa, ta‘lim va tarbiya tizimida muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov o‘zining «Yuksak ma‘naviyat — yengilmas kuch» asarida, yosh avlod tarbiyasida milliy qadriyatlar, madaniy meros va ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ahamiyatini alohida ta‘kidlab, ta‘lim-tarbiya jarayonida ijtimoiy omillar, oila va jamiyatning hamkorligi, shuningdek, pedagogik faoliyatning ijtimoiylashtiruvchi rolini asoslab beradi. Karimovning fikricha, yosh avlodni barkamol va har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalash, avvalo, ijtimoiy muhit, milliy qadriyatlar va ma‘naviy merosga tayanadi. U, zamonaviy ta‘lim tizimi faqat bilim berish bilan cheklanmasligi, balki bolani ijtimoiy hayotga tayyorlash, unda fuqarolik mas‘uliyati, vatanparvarlik, insonparvarlik va ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish zarurligini ta‘kidlaydi. Karimov asarlarida, ijtimoiylashuv jarayonining zamonaviy muammolari, yoshlar orasida beg‘amlilik, individualizm va ommaviy madaniyat ta‘siriga qarshi milliy an‘ana va qadriyatlarning ahamiyati keng tahlil

qilinadi. Shu bilan birga, Karimov yoshlar tarbiyasida o'qituvchi, ota-ona va ijtimoiy institutlarning hamkorligini, ijtimoiy o'qitish mexanizmlarining uzviyligini asoslab beradi. Bu yondashuv, ijtimoiy o'qitish nazariyasining amaliy ahamiyatini va zamonaviy o'ziga xosliklarini ochib beradi [6].

Ijtimoiy o'qitish nazariyasi doirasida olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar, bola psixik rivojlanishida ijtimoiylashuv omillarining individual va guruh xususiyatlarini, shuningdek, madaniy kontekst va kommunikatsiya vositalarining rolini chuqur tahlil qiladi. Empirik ma'lumotlar, bola ijtimoiylashuvining ijtimoiy-madaniy muhitga, oilaviy va maktab muhitiga, shuningdek, tengdoshlar guruhi va ommaviy axborot vositalariga bog'liqligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlar bola psixik rivojlanishida ijtimoiylashuvning ikki tomonlama — individual va ijtimoiy darajadagi murakkab mexanizmlarini ochib beradi. Bola rivojlanishida kommunikatsiya, hamkorlik, o'qitish va tarbiya jarayonining bir-biri bilan uzviy bog'liqligi, shaxs taraqqiyotida ijtimoiy omillarning ustuvorligini ko'rsatadi. Bu yondashuv, bola psixik rivojlanishining ijtimoiy omillar bilan uzviy bog'liqligini, shaxs shakllanishida madaniy va ijtimoiy kontekstning hal qiluvchi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Tanqidiy tahlil va ilmiy munozaralar, bola psixik rivojlanishining ijtimoiylashuv muammosi doirasida bir qator asosiy masalalarni ochib beradi. Bir tomondan, ijtimoiy o'qitish nazariyasi bola rivojlanishida ijtimoiy omil va madaniy muhitning ustuvorligini asoslab bersa, boshqa tomondan, individual xususiyatlar, biologik predispozitsiyalar va shaxsning faol pozitsiyasini ham inkor etmaydi. Zamonaviy tadqiqotlar, bola rivojlanishida ijtimoiylashuv va individual taraqqiyotning o'zaro bog'liqligini, shuningdek, madaniy kontekst va ijtimoiy institutlarning rolini chuqur o'rganadi. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda yuzaga kelayotgan yangi ijtimoiy muammolar, axborot texnologiyalari va ommaviy madaniyatning bolalar psixikasiga ta'siri, ijtimoiylashuv jarayonining murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. Bu esa, bola psixik rivojlanishini o'rganishda ijtimoiy, madaniy va individual omillarni integratsiyalash zarurligini taqozo etadi. Ijtimoiy o'qitish nazariyasi doirasida olib borilayotgan tadqiqotlar, bola psixik rivojlanishining sotsiogenetik mexanizmlarini, shaxs shakllanishida ijtimoiy muhit, kommunikatsiya va hamkorlikning rolini, shuningdek, milliy va madaniy qadriyatlarining ahamiyatini chuqur tahlil qilishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, bola psixik rivojlanishining ijtimoiylashuv muammosi va ijtimoiy o'qitish nazariyasi zamonaviy psixologiya va pedagogikaning eng muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida, nazariy va amaliy asoslarni, tarixiy taraqqiyot bosqichlarini, milliy va mintaqaviy xususiyatlarni, shuningdek, zamonaviy jamiyat talablarini o'zida mujassamlashtiradi. Ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar, bola rivojlanishining sotsiogenetik mexanizmlarini, ijtimoiy omillar va madaniy qadriyatlarining ahamiyatini, shuningdek, zamonaviy ijtimoiy muammolar va tendensiyalarni chuqur tahlil qilishga imkon beradi. Bu esa, bola psixik rivojlanishini chuqur va har tomonlama o'rganish, ijtimoiylashuv jarayonining mohiyati va mexanizmlarini aniqlash, shuningdek, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida, bola psixik rivojlanishining ijtimoiylashuv muammosi va ijtimoiy o'qitish nazariyasi zamonaviy psixologiya, pedagogika hamda sotsiologiya fanlarining eng dolzarb va muhim yo'nalishlaridan biri ekanligi o'z isbotini topdi. Bola shaxsining shakllanishi, uning jamiyatga moslashuvi va to'laqonli a'zo bo'lib yetishishida

ijtimoiy omillar, madaniy qadriyatlar va pedagogik ta'sir hal qiluvchi ahamiyatga ega. Klassik va zamonaviy nazariyalar, jumladan, Vygotskiy, Elkonin, Galperin kabi olimlarning ishlari, shuningdek, Islom Karimov asarlarida yosh avlod tarbiyasida ijtimoiy muhit va milliy qadriyatlarning o'rni chuqur tahlil qilinadi. Empirik tadqiqotlar va amaliyot natijalari, bola ijtimoiylashuvining asosiy manbalari sifatida oila, maktab, mahalla va ommaviy axborot vositalarining ahamiyatini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda yuzaga kelayotgan yangi ijtimoiy va madaniy omillar, bolalarning psixik rivojlanishiga yangi talab va muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bu esa, bola rivojlanishini o'rganishda ijtimoiy, madaniy va individual omillarni integratsiyalash zarurligini taqozo etadi. Ijtimoiy o'qitish nazariyasi asosida olib borilayotgan tadqiqotlar, bola psixik rivojlanishining sotsiogenetik mexanizmlarini, shaxs shakllanishida ijtimoiy muhit va kommunikatsiyaning rolini, shuningdek, milliy va madaniy qadriyatlarning ahamiyatini chuqur tahlil qilishga imkon beradi. Ushbu ilmiy yondashuvlar, bola psixik rivojlanishining ijtimoiylashuv muammosi va ijtimoiy o'qitish nazariyasining nazariy va amaliy asoslarini yanada boyitishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vygotskiy, L.S. (1983). Psixologiya va madaniy-tarixiy taraqqiyot asoslari. Moskva: Pedagogika.
2. Elkonin, D.B. (1989). Bola rivojlanishining psixologik asoslari. Moskva: Pedagogika.
3. Jo'rayev, G'.X. (2015). Bolalar va yoshlar ijtimoiylashuvi: nazariya va amaliyot. Toshkent: O'zbekiston.
4. Mirzayeva, Z.M. (2018). Oila va maktabda bolalarning ijtimoiylashuvi. Toshkent: Fan.
5. Tursunov, M. (2022). Zamonaviy jamiyatda bolalarning ijtimoiylashuvi. Toshkent: Ilm Ziyo.
6. Karimov, I.A. (2008). Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat.